

Ohtrasti ohte

SANTERI JUNTILA

Ohtrasti ohte ümbritseb meid meie ajas. Eemale tõrjuda ma neid oma uurimusega ei saa, kuid ehk toob mõnevõrra lohutust *ohu* ja *ohtra* päritollu süvenemine.

Eesti keeles on kaks *oh*-sõna, nende partitiiviga vormiliselt ühtne liitsõna järelsis *-oh* ning vormi poolest sama sõnapere liikmeks sobiv *oh*. Ainult viimasel on vasted väljaspool Eesti keeleala, otse idapiiri taga. Etümoloogiat ei ole ühelegi nendest sõnadest seni esitatud. Artiklis kaardistan võimalusi nende algupära leidmiseks.

„Eesti murrete sõnaraamat” (EMS) jagab sõna *oh*¹: *ohu*: *oh* tähendused kahte gruppi: 1. ’ebaõnne, õnnetuse vms võimalus ja tõenäosus’ ning 2. ’häda, vaev; mure’; neile lähedane on tegusõna *ohutama*² ’vaevama, kurnama, elu raskeks tegema’. Eraldi on *oh*²: *ohu*: ’*oh*’ arstim, rohi; *oh*’is, millega on seotud tegusõna *ohutama*¹ ’nõiduse või rahvatarkusega haigust ravima vm paha peletama’. Partitiivne *oh* viitab eelnevale sõnale, tähendades ’sellele sarnanev, selle taoline, selle moodi olev’. Oma-dussõna *oh*¹: ’*oh*’: ’*oh*’at tähendused rühmitab EMS järgnevalt: 1a. ’helde; *oh*, rikkalik’; 1b. ’avar’; 2. ’ablas’.

„Eesti etümoloogiasõnaraamat” (EES) ühendab need sõnad tingimisi omavahel, kuigi *oh*² ja *ohutama*² jäävad mainimata. Sõnale *oh*¹ järgneb kommentaar: ’On arvatud, et algtäendus on olnud ’küllus’ ja sellest tüvest on tuletatud *oh*. Praegune tähendus võib olla kujunenud liitsõnast *hädahoht*, mis tähendab hädaküllust.’ See seletus pärineb Julius Mägistelt (1929: 11). *Oh* vasteteks annab EES vadja *oh* ja isuri *oh* ’küllalt’, kuid Mägistel on need pigem *ohu* vasted, mis puhtformaalselt ongi korrektne.

Mägiste esitab pooliku etümoloogia, mis jätab seletamata *ohu* ja *oh* vahelise tuletussuhte, oletatud tähendusarengu motivatsiooni ning tüvisõna algupära. Täendusarengule ’küllus’ > ’hädaküllus, -rohkus’ ei anna Mägiste paralleele. Miks peaks küllusest just nimelt häda, vaev saama? Kas eesti elu on tõesti nii halb olnud?

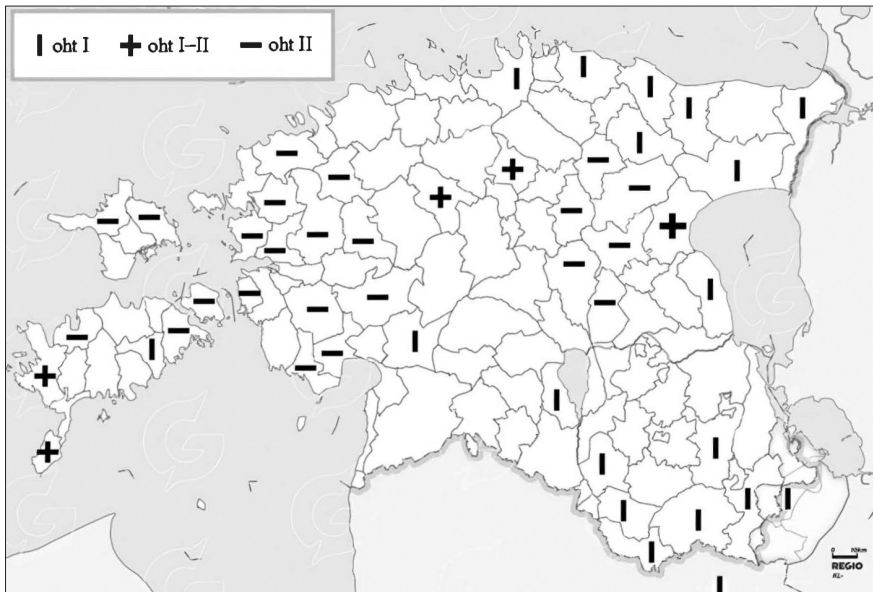
¹ Selle sõna ainsuse nominatiiv on tänapäeva eesti kirjakeeles küll *oh* (ÕS 2018), kuid *-t-* on analoogia põhjal sõnatüvest kopeeritud; seega ma kasutan siin eesti murretes üldist vormi *oh*.

Ohu tähendused ja nende areng

Ohu algupärale lähemale jõudmiseks vaatame kõigepealt, mis sõna tuntud tähendustest kõige vanem võiks olla. Esimesena on *ohu* kirjakeeles tarvitanud Heinrich Stahl 1638. aastal:

ETh sinna / armas welli (Ödde) sünno többe sees se Pöha Öchtosöhmenaja Jesussest Christussest tahat / peat sinna mitte motlema / kudt tahaxit sinna lebbi sesamma sestsinnasest sünno haigkussesse errapehstma / ninck terwex sahma / mix tarwix Jummal sünnul muh nouwo / ochto / ninck rochto sehtnut; NACH dem du / lieber Bruder / (Schwester) in deiner Kranckheit das H. Nachtmahl JEsu Christi begehrest / soltu nicht gedencken / als woltestu durch dasselbe von dieser deiner Kranckheit genesen / vnd gesund werden; dazu dir Gott andere Mittel oö Artzney verordnet. (VAKK, 1638-Stahl-HHIV: 230)

Siin ja veel kolmes XVIII sajandi allikas (VAKK, Arvelius 1782: 23, Helle 1739 Apokrüüfid 934 ja Piibel 577, 626, 632, 637, 638, 651) on *oh*t tõlgendatav kui 'parandusvahend, ravim', aga ka kui 'paranemine' või 'abi'. Viimase kõige selgem näide on: „Sepärrast tulleb temma hukatus pea, tedda murtakse äkkitselt, nenda ep olle ohto” (VAKK, Piibel 632). Sama kirjakoht, Õpetussõnad 6:15, on tänapäevases eesti kirjakeeles „Seepärast tuleb tema õnnetus äkitselt, ta murtakse silmapilkselt ja abi ei ole” (Piibel 1997). Vana kirjakeel viitab seega *ohu*² primaarsusele.

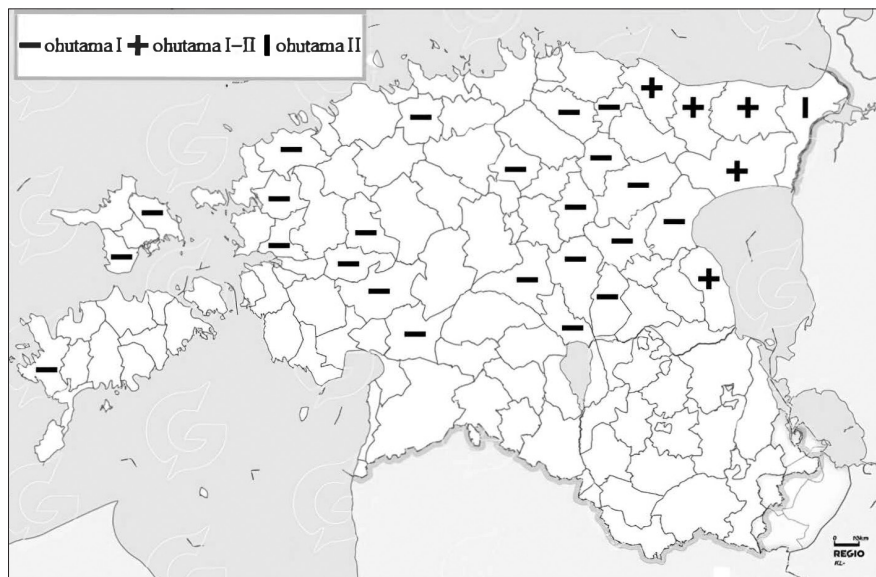

Kaart 1. Substantiivi *oht* murdegeograafia

Murdegeograafia annab sootuks teistsuguse pildi. Sõna *oh*t¹ '1. ebaõnne, õnnetuse vms võimalus ja tõenäosus; 2. häda, vaev; mure' on „Väikese murdesõnastiku”

(VMS) kaartide järgi registreeritud eelkõige Eesti äärealadelt: nii lõunaeesti keelest kuni Leivuni kui ka kirderannikumurdest, idamurdest ja Saaremaa lõunaosast. Seevastu sõna *oht*² 'arstim, rohi; ohutis' tuntakse pikal ida–lääne suunalisel vööndil, Tormast kuni Jämajani. Alad kattuvad ainult viies kihelkonnas (vt kaarti 1).

Vastavate verbide levikualad Põhja-Eestis sobivad selle pildiga hästi kokku. Tegusõna *ohutama*² 'vaevama, kurnama, elu raskeks tegema' katab ainult kirderannikumurde ja osa idamurdest. Seevastu on *ohutama*¹ 'nõiduse või rahvatarkusega haigust ravima vm paha peletama' laia põhjaeestilise levikuga, kattes lisaks *ohu*² levikualale ka suurema osa *ohu*¹ levikualast.

Kaart 2. Verbi *ohutama* murdegeograafia

Seega paistab *ohu*² ala üheainsa innovatsiooni levimise tulemusena keset *ohu*¹ varasema leviala jääke. Ilmselt ongi *ohu*¹ puudumine vana kirjakeele allikatest seletav kirjakeele-eelse leviala perifeersusega. Vanade tekstide põhjal tuleb *oht*² igal juhul vähemalt nelja aastasaja vanuseks arvata.

Laiale alale levinud innovatsioon, sõna *oht* tähenduse muutus, võis alata *ohu*-tüvelise tegusõna *ohutama* tarvitusest haiguse, eriti sõnumise, needmise kaudu tekitatud tõve peletamise, hirmutamise tähenduses. Alles selle järel võis tekkida *oht*² tõve ära hirmutamise või ähvardamise vahendi nimetusena verbist *ohutama*¹ tagasitule-tuse kaudu. On teinegi võimalus, kuid selle võtan ette alles artikli lõpus.

Paralleelne tuletis *ohutama*² 'vaevama, kurnama, elu raskeks tegema' ei ole tõenäoliselt kunagi levinud Kirde-Eestist väljapoole ning võib olla seetõttu vägagi hiline. Tuletise lähtekohaks on olnud sõna *oht*¹ 2. tähendus 'häda, vaev; mure'. Seevastu ei saanud ilmselt vanem tuletuskett *oht*¹ ⇒ *ohutama*¹ (⇒ *oht*²) sellisest tähendusest lähtuda. Vajalikku 'peletamise, hirmutamise' alust pakub paremini 1. tähendus 'ebaõnne, õnnetuse vms võimalus ja tõenäosus'.

Kõige paremini saaks verbi 'peletama, ära hirmutama' tuletada kas hirmu või ähvardust tähendavast sõnast. Seega, kui oletada Mägiste järgi, et *ohu* meile tuntud tähenduste lähtekohaks on 'hädaküllus', siis peab leppima pika tähendusmuutuste reaga 'hädaküllus' > 'häda, vaev; mure' > 'häda hirm v ähvardus' $\Rightarrow$ *ohutama*¹ $\Rightarrow$ *oh*² ning seletama tähenduse 'ebaõnne, õnnetuse vms võimalus ja tõenäosus' teket mõnest selle lülist, tõenäoliselt viimasest 'häda hirm v ähvardus'. Lihtsam seletus on, et *oh* tähendas algselt '(häda) hirmu'.

Oht lääne poolt

Islandi ja fääri keeltes on meessoost substantiiv *ótti* 'hirm, õudus', norra keeles *otte* 'kartus, mure'. Vanapõhja keeles oli nende eellane *ótti* 'hirm'. Norra uusim etümoloogiasõnaraamat „Våre arveord” (Bjorvand, Lindeman 2018) seletab seda lääneskandinaavia sõna tuletiseks kartmist või hirmumist tähendanud alggermaani *ōg-tüvelisest verbist, mida gooti keeles tuntakse kujul *ōgan*. Selle verbitüve transitiivne tuletis oli alggermaani **ōgējan-*, millest pärinevad gooti *ōgjan*, vanapõhja *ōgja*, islandi *ægja* ja fääri *øga*, kõigi tähendus 'hirmutama'. Nimisõna *otte* algskandinaavia kujuks rekonstrueeritakse *ōhtō, mis on kooskõlas juba üle-eelmise sajandi keeleteadlaste poolt paika pandud skandinaavia keelte häälikuliste arengutega. Kirjalikest allikatest tuntud vanapõhja sõnakuju *ótti* eraldab sellest vormist kolm muutust. Esmalt lüheneb teise silbi vokaal **-ō* > **-a*. Hiljem asendus analoogia alusel kõigis *a*-lõpulistest meessoost sõnades ainsuse nominatiivi lõpp *i*-ga. Selle viimase arengu dateerib sõnaraamat 500. aasta paiku. (Bjorvand, Lindeman 2018) Mingil ajal enne vanapõhja kirjakeele ajastut toimus ka konsonantühendi **-ht-* lihtsustumine **-tt-*ks (Iversen 1946: 36). (Vrd Orel 2003; Kroonen 2013.)

Pidades *oh*tu germaani laenuks, eeldame sõna kandumist teise keelkonda enne kõiki neid muudatusi ehk päris vanal ajal, juba algskandinaaviast algsome keelde. Igatahes pidi laenamine toimuma enne sõna kadumist idapoolsete skandinaavlaste keelest Läänemere idakallastel ning eeldama peab sõna omandamist juba enne ida- ja lääneskandinaavia keelte hargnemist. Nii vanalt sõnalt ootaks teadagi laiemat levikut, kuid millegipärast sõna kas ei ole juurdunud teistesse läänemeresoome alusmurretesse või on see hiljem igalt poolt kadunud. Häälikulisi probleeme laenuetümoloogial ei ole: esisilbi pikk vokaal on järgneva konsonantühendi tõttu laenu- nud lühikesena.

Samast ajast on pärit mitusada läänemeresoome algskandinaavia laenu. *Ohuga* ühine lõppvokaali esindatus on läänemeresoome laia levikuga sõnadel, nagu *magu* ← algskandinaavia *magō > vanapõhja *magi* 'magu' ja *võrk* : *võrgu* ← algskandinaavia *werkō > vanarootsi *værke* 'kalavõrk', kuid ka kahel sõnal, millel puuduvad vasted väljaspool soome keeleala: *kallo* 'kolju' ← algskandinaavia *skallō > vanapõhja *skalli* 'kolju' ja *ruto* ~ *rytō* 'rägastik, padrik, võsa' ← algskandinaavia *brutō > vanapõhja *broti* 'raiutud puude hunnik'. (LägLoS)

Huvitav paralleelne, kuigi ilmselt hilisem, lääneskandinaaviaaegne (viikingi- ajastu) laen samast *oh*tu sõnast on šoti keele Shetlandi murde *hott*, *hoitt* 'ebausklik

hirm'. Seos ebausuga või pigem konnotatsioon 'hirm millegi ebaloomuliku või seletamatu ees' on ehk olnud juba algskandinaavia sõnal olemas, kuid seda enam tõestada ei saa. (Vries 1977: s.v. *ótti*)

Jorma Koivulehto on eeldanud, et soome *uhka* 'oht, ähvardus', vadja *uhku* 'võistlus' ja eesti adessiivne *uhul* on samuti skandinaavia päritolu: hilisalgsoome *uhka on laen algskandinaavia sõnast **ugga-*, mille vanapõhja vaste *uggr* tähendab 'ahastust, kartust' ehk sõnale *ōhtō 'hirm' väga lähedast tunnet (Kallio 2016: 461).

Esiialgu ainult '(häda) hirmu' tähendanud *ohu* algse kitsa murde leviku oletust toetab ehk see huvitav tõik, et igivanast pärandisõnast *pelgama* ei ole põhjaeesti keeles tuletatud nimisõna, mis vastaks soome ja karjala sõnale *pelko*, vadja *pelko* ~ *pōlko*, lõunaeesti *pelg* 'hirm'. Ehk on laenuline *ohto nende vaste välja tõrjunud? Pärast on *oht*¹ võinud levida põhjast kogu lõunaeesti alale juba oma tänapäevastes tähendustes, kuid algse 'hirmu' tähenduse põhjal sündinud *ohutama*¹ ja *oht*² ei jõudnud üle Emajõe enne põhjaeesti kirjakeele mõju. Siiski tuleb võtta arvesse, et üldläänemeresoomeline *hirm* on ka põhjaeesti murretes levinud.

Tähelepanu väärt on teinegi germaani sõnapere. Vanafriisi naissoost substantiivil *acht(e)*, vanainglise *ōht* 'hirmutamise, vaen' vasted on vanaülemsaksa *āhta*, keskülemsaksa *āht*, *æhte*, saksa *Acht* ja keskhollandi *achte*, mis tähendavad keskajal levinud lindpriihs kuulutamise karistust ehk kohaliku võimu tagatud ihukaitse äravõtmist, nii et karistatu oli lubatud seaduslike tagajärgedeta maha lüüa. Nende sõnade algvormiks on rekonstrueeritud alggermaani *anhtō (Orel 2003; Kluge 2011; Kroonen 2013). Huvitaval kombel on kogunisti kolme alggermaani **an-*algulist sõna pakutud laenualuseks läänemeresoome **o-*algulistele sõnadele: soome *ohja*, *onki*, *otsa* ← alggermaani *ansjō, *angan, **anþja-* (LägLoS).

Nii vormi kui ka tähenduse poolest sobiks alggermaani *anhtō sama hästi *ohu* laenualuseks kui algskandinaavia *ōhtō. Alggermaani *anhtō aga ei ela tuntud skandinaavia keeltes edasi, nii et selle rekonstrueerimisele algskandinaavia keelde nendest tuge ei saa. Alggermaani keelt räägiti juba ajaarvamise eelsel ajastul, kui algsoome murreteks jagunemine ei olnud veel alanudki. Alggermaani laenu puhul jääks ainsaks võimaluseks seletada *ohu* läänemeresoome vastete puudumist nende hili-sema kadumisega. Ka puhtmatemaatiliselt on laenu kuulumine hilisemasse, umbes 400–800 tüvisõnast koosnevasse algskandinaavia laenukihti mitu korda tõenäosem kui laen alggermaani keelest, kust pärineb parimal juhul sadakond läänemeresoome tüvisõna. Seega on hilisalgsoome *ohto ← algskandinaavia *ōhtō eelistatav etümoloo-gia.

Ohtu

Kui *oht* on algselt tähendanud hirmu, ei paista tõenäone, et '*ohtu*' taoline, moodi sellega kokku kuuluks. Seda sõna tuleb niisiis vaadata eraldi. EMS-i näited olen rühmitanud selle järgi, millele '*ohtu* viidata võib:

- **amet:** Oli 'kaige vanemb mies [---] tä oli siis ka 'paadis 'kapteini 'ohtu; sulane tegi ükski tüöd [---] [oli] pereme 'ohtu mies kõige kevade; old lihuniku 'ohtu ja tapp siis 'mõisa 'luome 'jälle;
- **otstarve, tööriist:** 'Leiväriist oli iestuas [---] 'kanne 'pääle vois siis kääst 'panna, mes tahid, oli 'jusku 'laua 'ohtu; kelluke on koa labida 'ohtu;
- **vanus:** see nenda poisikse 'ohtu, ise vana mees juba; nuare 'osto [---] suab varsi inimesess 'suama; tüdriku 'osto karjatüdrik, tñj tñjüd kua; tema oli tüdruku-kese 'ohtu, kui mina 'siie tuln;
- **kogus, suurus:** nüid süäväd lapsed leevä 'osto 'suhkrud; 'Kaste 'ohtu seda 'vihma tuli (vähe); aluskuuvve 'ohtu (liiga lühikesest kleidist); üits veli 'olli ka lühikene, emä 'ohtu;
- **materjal:** linase 'ohtu riie;
- **sisu:** sij lomþ om pori 'ohtu.

Huvitava võrdlusaluse pakub keskalamsaksa keel, milles kasutati sarnaselt väga tavalist ja mitmetähenduslikku naissoost sõna *achte* mh (käitumis)viisi, moe ning laadi, kombe ('Art und Weise') tähenduses:

- *He was ein weldich here na heydenischer achte* 'tema oli suur isand paganlikul kombel (paganate kuningas)'
- *To syner moder he wedder lēp / In kindes achte he to er rêp: O moder [---] 'oma ema juurde ta jälle tõttas / lapse kombel ta talle hõikas: Oh ema [---]'*
- *na der achte der knechte* 'orjade moodi (inimkaubanduse kontekstis)' (Schiller, Lübben 1875–1881).

Need kasutuskontekstid sarnanevad eelmainitud eesti 'ohtu murdenäidetega, kuid vokaalsuhte *a- ~ o-* pärast on välistatud otsene laen nii keskalamsaksa keelest kui ka selle alggermaani lähtekujust. Keskalamsaksa sõnale *achte* ei vasta ülalmainitud saksa *Acht* 'põlg, riigivanne', vaid *Acht* 'tähelepanemine, arvesse võtmine, austamine', mis kuulub Guus Krooneni (2013) alggermaani rekonstruktsiooni *ahō alla. Seevastu on võimalik, et kõlaliselt lähedane keskalamsaksa sõna on andnud mudeli, mille analoogia järgi on kasutama hakatud keeles juba olemas olnud sõna. Siinkohal tulevad kõne alla artikli alguses mainitud vadja *ohto* ja isuri *ohto* 'küllalt': sõnaihendi *peremehe ohtu* 'küllalt peremehelik' algtähenendus on võinud olla umbes 'peremehe küllus'.

Oher

Vadja ja isuri *ohto* sõna vaste varasemale olemasolule ka põhjaeesti alusmurdes osutab tõik, et algtähenuduse 'küllalt' abil on võimalik seletada omadussõna *oher* kõiki põhitähendusi: nii 'helde', 'rikkalik', 'avar' kui ka 'ablas'. Kuigi eesti sõnale *oht* on ülal esitatud sõnust erinev germaani laenuetümolooia, ei peaks olema kahtlust, et *oher* on tuletussuhtes varasema *ohto-sõnaga, ning tõenäoselt elab see sõna edasi kivistunud partitiivivormis 'ohtu.

Olen püüdnud leida germaani laenuseletuse ka sõnadele *oher* ja *ohto. Vormiliselt nendega väga sarnane ongi vanades germaani keeltes üldlevinud tuletussufiks,

millega moodustatakse nimisõnast referendi paljusust märkiv omadussõna. Vanapõhja keeles on see sufiks *-ótr*: *hár-ótr* 'karvane', *fjöllótr* 'kaljune', *freknótr* 'mumuline', *hornótr* 'sarvedega', *leirótr* 'savine' jne. (Iversen 1946: 175; Vries 1977) Sufiks on produktiivne veel tänapäeva islandi keeles: *fjöllóttur* 'mäginé', *kvistóttur* 'ökslik' jne. Selle sufiksi alggermaani kuju oli (meessoos) **-uhta-z* (Luxner 2017: 166). Algskandinaavia ja vanapõhja ajastute vahel, enne ülalmainitud konsonantühendi **-ht-*lihtsustumist **-tt-*ks, toimus *h* eel vokaali *u* laienemine *o*-ks (vrd Iversen 1946: 20). Vahetult algskandinaaviale järgnenud kujul võib sufiksile rekonstrueerida meessoos vormi **-ohtaR*, kesksõo vormi **-ohta(ta)* ja naissoo vormi **-ohtu*.

Liitsõnad nagu *poisiohtu* on adjektiivid, kuid vormilt kivistunud ja käändumatud ning selle poolest sarnased adverbidele. Järgosa *-ohtu* toimib tuletussufiksina. Vadja *ohto* ja eesti *ohtu* saaksid seletuse adverbivormist **-ohtō*, kuna adverbe moodustati vanapõhja keeles adjektiividest sufiksiga *-a* < **-ō*, mida on peetud vanaks instrumentaali vormiks (Streitberg 1896: 274; Iversen 1946: 79). Omadussõna *oher* < **ohtera*, millest on eesti kirjakeeles moodustatud liitsõna *sõnaohter*, meenutab omakorda väga skandinaavia adjektiivituletussufiksi meessoos vormi **-ohtaR*.

Vormide kokkusobivusest hoolimata on raske pidada neid läänemeresoome sõnade laenuallikateks. Esiteks ei tunta skandinaavia keeltes *otta*-lõpuliselt adverbe. Teiseks ei pärine germaani sufiks ise adjektiivist, vaid on kokku pandud kahest sufiksist **-uga-* ja **-ta-* (Luxner 2017: 166). Seega tuleks laenuseletuse puhul arvata omadussõna **ohtera* 'rikkalik (vms)' iseseisvunuks sellistest liitsõnadest nagu *sõnaohter*, milliseid aga EMS ei tunne.

Teine huvitav võrdluskoht skandinaavia keeltes on adverb, prefiksinagi kasutatud vanapõhja *of*, islandi *of*, norra *ov-* 'üleliia, liiga palju', millega on etümoloogiliselt seotud norra *ofte* 'tihti, mitu korda' ja selle vasted igal pool germaani keelteperes (Bjorvand, Lindeman 2018). Uusima seletuse järgi oleksid tänapäeva germaani keeltes levinud vasted, nagu norra *ofte*, rootsi *ofta*, saksa *oft* ja inglise *often* 'tihti', moodustatud tavaliste adverbituletussufiksiga selle sõna vanemast vormist, mida esindavad vanapõhja *opt*, islandi, vanarootsi, vanasaksi ja vanainglise *oft* ning gooti *ofta* 'tihti'. Vanad skandinaavia vormid pärineksid varasema kesksõo substantiivi akusatiivist **uftam* ja gooti vorm naissoo substantiivi akusatiivist **uftōm* (Bjorvand, Lindeman 2018).

Kuna adverbid tuletatakse pigem omadussõnust kui nimisõnust, pean võimalikuks rekonstrueerida lähtevormiks ka alggermaani adjektiiv **uftaz*, mille nominatiiv oleks algskandinaaviale järgnenud ajastus kõlanud meessoos **oftaR*, kesksõos **ofta(ta)* ja naissoos **oftu*. Sellise adjektiivi instrumentaalivormist (alggermaani **uftō*) võiksid pärineda norra *ofte* ja muud ülalmainitud pikemad adverbivormid. Vastavalt on ka soome *usein* 'tihti' omadussõna *usea* 'mitu' instruktiivikääne (soome instruktiivi kasutus on väga lähedane vanade indoeuroopa keelte instrumentaalile).

Häälkuliselt sobiks skandinaavia adjektiivi meessoos vorm **oftaR* algläänemeresoome keskmurde (vadja ja põhjaeesti algmurde) **ohtera* 'rikkalik' lähtekujuks. Algselt adverbialne **ohto* 'rikkalikult' võiks sel juhul põhineda instrumentaalvormil **oftō*. Üldiselt ei arvata, et algskandinaavia meessoos adjektiivilõpp **-aR* üheski läänemeresoome laensõnas esineks (vastupidiselt selle sõnalõpu alggermaani kuju-

dele *-az ja *-iz, nt sõnades *armas* ja *kaunis*). Osmo Nikkilä (1988) on küll esitanud laenuetümolooiad sõnadele *agar* (← vanapõhja *hagr* 'korralik, tubli') ja *täbar* (← vanapõhja *tæpr* 'ettevaatlik; napp, täpne'), kuid LägLoS-i toimetuses, kuhu Nikkilä ise kuulus, ei ole neid oma sõnaraamatusse võtnud. Need etümolooiad vääriskid siiski ümberhindamist. Seletuse **ohtera* ← **oftaR* nõrkus on hoopis mujal: adjektiiv on rekonstrueeritud oma oletatud tüvisõna ja oletatud adverbiaalsete tuletiste põhjal, otseseid vasteid ei ole. Seega on põhjust otsida sellele läänemeresoome sõnaperele seletust keelterühma seest.

Mujalt läänemeresoome keeltest ei ole neile sõnadele senini vasteid esitatud, kuid teatud semantilised kokkupuutekohad on neil soome sõnaga *ehto* 'tingimus, nõudmine, eeldus' ning selle vastega karjala keeles.

Soome ja karjala *ehto*

Soome murretes on *ehto* sõnal palju laiem tähendusväli kui kirjakeeles. Väga paljudes kontekstides viitab see küllusele. *Ehto* on murretes nii omadussõna 'piisav, küllaldane' kui ka nimisõna 'küllus' (kõik näited SMS-ist): *Sill on ehto ruaka eles* 'tal on küllaldane söök ees' (Elimäki); *Kyl sinul on täs mailmas ehto, sekun elelee vaan* 'Küll sul on siin maailmas küllus, muud kui elad' (Valkeala).

Hästi palju on soome murretes sõnaga *ehto* moodustatud fraseologisme tähenduses 'küllalt, piisavalt': *Saihan viimmenäh kun ehloh varvasti* 'sai lõpuks ometi (kätte), kui piisavalt ootas' (Lapinjärvi); *Kyllä niitä marjoja oli syyvä eholtaan asti* 'küll neid marju oli isu täis süüa' (Haapajärvi); *Siel sai juola rieskaa maitoo ihlan ehlostaa ja ehlostai miä sit sitte joinkee* 'seal sai juua värsket piima päris nii, nagu tahtmist oli, ja oma tahtmise järgi ma siis jõingi' (Nastola); *lählil lopult pois kun siel jo ehlokseiv vartun eikä Kallea vaan kuulunnu* 'läksin lõpuks ära, kui seal juba piisavalt ootasin ning Kallet ei olnud näha' (Hollola); *Syä ny kun on ehrontahron eressäs* 'Söö nüüd, kui seda on rikkalikult su ees' (Hausjärvi); *sitä nyt ol ihan ehom päin* 'seda (= kala võrgus) oli nüüd päris piisavalt' (Kiihtelysvaara); *Söim puolukoita ehompäältä* 'ma sõin pohli nii palju, kui suutsin' (Perho); *Leipää oli ehon kyllältä* 'leiba oli päris küllaldaselt' (Reisjärvi); *ne on ehompäen elävie* 'nad on suhteliselt jõukad inimesed' (Puolanka).

Külluse tähendusega lähedane on soome murretes tavaline *ehto* 'valik, valikuvõimalus, vaba voli': *Anto ehlon etie että saap jäälä taikka männä* 'Andis valikuvõimaluse, kas võib jääda või ära minna' (Nastola). Adessiiv *ehdolla* viitab sellele, mida on pakkuda, võtta või valida: *kyllä niitä siinä ehloilla oli* 'küll neid (= pruute) seal valida oli' (Hämeenkyrö). Sellest tähendusest lähtudes on arusaadav ka soome kirjakeele *vaihtoehto* 'valik, alternatiiv', mille moodustusviis on muutunud tänapäeva soome keele kõneleja jaoks juba läbipaistmatuks. Paljudel ülalmainitud fraseoloogismidel on alternatiivne tähendus kas 'vabatahtlikult' või 'tahtlikult, meelega, nimme', või isegi mõlemad: *Ei sitä tok ehonpäin tie, vaj jos pakotetaan* 'ega seda vabatahtlikult ei tee, ainult kui sunnitakse' (Ilomantsi); *Ennen sitä piti hypellä paljahij jaloom muutoon vanhukset morkkas, jotta kun ehroppäältä kenkiänsä kuluttaa* 'varem pidi

kargama paljajalu, muidu vanainimesed söimasid, et kes meelega oma kingi kulutab' (Isokyrö).

Tähenduse 'valik, valikuvõimalus' ja kirjakeelse 'tingimus, eeldus' vaheline seos on nähtav näiteks instruktiivses väljendis *omin ehdoin* 'oma valiku järgi; ise seatud tingimuste järgi': *Omin ehloin se jokeen hyppäh* 'oma tahtmise järgi ta jõkke hüppas' (Kankaanpää).

Soomes vana kirjakeele andmed ei näita siiski, et *ehto* kõige vanem tähendus oleks 'küllus'. VKS annab sõnast koguni sadakond näitelauseid, kuid ainult *ehdon pääldä* 'hwad som lyster, at wälja = mida valida soovib' (vrd *ehompäältä* üleval) Christfrid Gananderi käsikirjalisest leksikonist viitab küllusele, ning ka selles on *ehto* tõlgendatav kui 'valik, valikuvõimalus, vaba voli'. Viimane ongi vanas kirjakeeles sõna kõige sagedasem tähendus, kui VKS-i moodi arvata selle hulka kõik juhud, kus *ehto* saab tõlkida kui 'tahtmine' (= *tahto*): *iotca meneuet oman Ehdhons ielkin* 'kes lähevad oma tahtmise järgi' (Agricola). Tänapäevane 'tingimus, eeldus' oli vanas kirjakeeles mõnevõrra haruldasem. Kümnekond korda tuleb ette tähendus 'alternatiiv', nagu Lizeliusel: *tähän ehtohon mielistyit Pitäjän miehet* 'see alternatiiv meeldis kihelkonna meestele'. Finno lauluraamatu ühes lauses on tähenduseks 'komme, viis': *He sangen caunil edhol Ihanast ledzottauat* 'nad [lilled aasal] eriti ilusal kombel armsasti toretsevad'.

Osaliselt on ehk vanades allikates 'külluse' tähenduse puudumine tingitud vana kirjakeele kitsast edelasoomelisest murdepõhjast. Elias Lönnroti (1874) sõnaraamatus, mille murdepõhi on laiem, on *ehto* tähendus ka 'hea tahe, soosing, hellus'. Ühes näitelauseis on *ehdoksi* 'küllalt': *Joko kerran sait ehdoksi selkääsi?* 'Kas said ükskord küllalt peksa?'; ka Lönnroti *ehdon hywä* 'eriti hea' saab tõlgendada 'külluse' kaudu. *Mitä mustikka mansikan ehdolla on?*, küsitakse Lönnroti järgi, kui tahetakse maasika paremust kinnitada mustikaga võrreldes: teisisõnu ei ole mustikas maasika *ohtu*.

Karjala vastel on samuti mitu tähendust. Karjala keele sõnaraamat (KKS) annab märksõnale *ehto* kolm kasutusviisi. Esiteks kasutatakse illatiivi *ehtoh* koos genitiiv-atribuudiga tähenduses 'nii kiiresti kui': *juoškah vaikka kuil lujašta, ei hyö peäššä mejän ehtoh* 'jooksku nad kui ruttu tahes, ei saa nad meiega sama kiiresti' (Kiestinki); *minun sanondan ehtoh kui kirjuttazid* 'kui sa ainult kirjutaksid sama kiiresti, kui mina räägin!' (Säämäjärvi). 'Sama kiiresti' on partitiivis *yhtä ehtuo*. Teiseks on Uhtualt pandud kirja instruktiiv *omin ehoin* 'nii nagu ise tahab, mis on seletatav soomepärasesena. Kolmandaks viitab adessiiv *eholla* sellele, mida on pakkuda (sm *tarjolla*): *monta kertoa sitä on olluk kyllä, eholla* 'mitu korda on seda (= karuliha) küll pakkuda olnud' (Hietjärvi). Nagu juba mainitud, ka see kasutusviis on soome *ehto* puhul tavaline. Neljandana on KKS-is eraldi märksõnaks võetud genitiivne *ehon* fraasis *ehon hyvä* 'pärisk hea' (vrd Lönnroti näitega üleval).

SSA annab sõnale *ehto* ka saami vasteid: põhjasaami *eaktu* ja Inari saami *iähtu* 'tingimus, eeldus'; kivistunud käändevormid on Pite saami *ekktu* 'lõbu pärast', Lule saami *mielanäktu* 'meelega', põhjasaami *ektui* 'suhtes' ja koltasaami *jääutai* 'meelega'. Selline levik on soomepärasele saami sõnadele tüüpiline ning Juha Kuokkala (2018: 37–38) määrabki need saami sõnad soome laenudeks (vt ka Setälä 1890–1891: 197).

Ehtimise tähendused ja tuletised

Kuokkala arvab, et soome *ehto* on tuletis sõnast *ehtiiä* 'jõuda (sest aega on küllalt)', mille vaste eesti keeles on *ehtima*. Seda seletust on esimesena pakkunud Lauri Kettunen (1959: 219–221). Soome tegusõna ajaline tähendus võib olla sekundaarne, tõenäoselt pärineda sama tähendusega germaani laensõnalt *entää*, kuigi on omakorda levinud laenu teel põhjapoolsest läänemeresoomest komi keele (*эшттыны* 'valmis saama; jõudma') kaudu mansi ja handi keelde (Saarikivi 2018: 308–310). Verbi vastetel kõigis saami keeltes, näiteks põhjasaami tegusõnal *astat*, on samuti tähendused 'jõuda (sest aega on küllalt); kätte saada, mida saab ehk seletada germaani (skandinaavia) mõjuga.

Verbi *ehtiiä* ajalise tähendusega on otseselt seotud karjala *ehtoh* 'nii kiiresti kui'. Põhjasaami verbil on tuletis *astu* 'aeg, ajaline võimalus, aja kasutamise võimalus (mõne asja tegemiseks); vaba aeg, mida on huvitav võrrelda soome *ehto* murdelise tähendusega 'valik, valikuvõimalus'. Pean võimalikuks, et soome sõnal on ka varem olnud sarnane tähendus 'ajaliselt piiratud valik, mis on tähenduse 'küllus' mõjul üldistunud tähenduseks 'valik'. (Vrd Aikio 2023)

Verbi vanemaid tähendusi on esiteks 'valmis saama, valmistuma', nagu veel vepsa vastel *ehttä* 'valmis saada (marjade, vilja kohta)' ja komi laenuverbil *эшттыны*. Ka eesti murrete *ehtima* ning lõunaeesti *ehtmä* on tuntud tähenduses 'rohelisteks muutmata, lehte minema'. Teine igivana tähendus on transitiivne 'valmistama', millele viitab eesti murrete ja lõunaeesti tähendus 'seadma, korraldama; (millekski) valmistama' ning mitmetähenduslik mari vaste *ышттау* 'tegema, valmistama; looma; töötama; sööma'. Soome lahest lõuna pool on verbi semantiline väli hiljem liikunud 'kaunistamise' ning '(ilusti, pidulikult) riietamise' ja 'riietumise' poole: kõige kaugemale selles suunas on jõudnud liivi ja leivu, kus sõna vasteid kasutatakse stiililiselt neutraalses põhitähenduses 'riietumine'. (Vrd EVE: s.v. *ehtiiä*)

Tähendust 'küllus' saab kõige paremini seletada 'marjade, viljade v muu saagi valmis saamise' kaudu, kontekstis, milles agraarühiskonna inimesed võisid küllusega kokku puutuda. Selle külluse paratamatu lühiaegsus heidab valgust ka tegusõnale *ehtima*² '(piima) ära kaotama; (enneaegselt) lõppema, kaduma; võõrduma; tükki minema' päritolule: see on verbi *ehtima*¹ < hilisalgsoome *ehiti- automatiiv-passiiv-tuletis *ehtiiä-, vrd soome *ehytyä*, karjala *ehtyö* ja isuri *ehtiiä* 'ehtima'. Siiski on selle verbi tuletamise motivatsioon üsna hämar, ning igal pool oma levikualal kasutatakse seda eelkõige udarast piima otsa lõppemise kohta.

'Küllus' ja 'hea tahe' on omakorda andnud motivatsiooni sellisele rahvaluulekeeles levinud tuletisele nagu soome *ehtoinen* ~ *ehtoisa*, karjala *ehtoine* ~ *ehtoisa*, isuri (rahvaluule) *ehtoiza* 'hea, meelepärane, armas' ja vadja *ehtoim* ~ *ehtoiza* 'hell, hea, armas, kallis'. Ganander (1789, VKS-i järgi) on *ehtoisa* tõlkinud 'heatahtlikuks', 'lahkeks' ja 'rikkaks', mis motivatsioonina ongi tõenäosem kui Kettuse (1959: 220) pakutud eelistatud, ette jõudnud.

Vadja rahvaluules esineb ka *ehto* 'hea, tore, kena': *isä kuttsu kullassõni, emä ehto lahzõssi* 'isa kutsus oma kulla(kese)ks, ema heaks lapseks' (VTŠS). Esisilbil *e-* (pro *õ-*) osutab sõnade *ehtoim* ~ *ehtoiza* ja *ehto* soomepärasusele, ning viimane on

ilmselt rahvaluulekeeles tekkinud lühendvorm esimesest. Need ei takista tõlgendamast vadja *ohto* sõna soome ja karjala *ehto* etümoloogiliseks vasteks. Isuri *ohto* võib pidada vadja laenuks.

Sõnaalgulise e ~ ɛ assimilatsioon o ees

Tõsisema takistuse, ning ilmselt ka põhjuse, miks neid sõnu ei ole varem omavahel kokku viidud, moodustab vokaalide esinemus. Üldiselt on ühistes pärand sõnades algupärase järgsilbi tagumise vokaali ees läänemeresoome põhjarühma keelte esilbi *e* vasteks lõunapoolsetes keeltes ϵ (= δ), enamikus tuletistes *o* või *u* ees aga *e*. Seda on seletatud nii, et keskalgsoome keeles ei olnud esimeses silbis veel foneemi ϵ ; see tekkis alles pärast vanimate germaani ja balti laenude tulekut muutusest *e* > ϵ tagumise vokaali ees. Seega on ϵ ainult vanimates tuletistes põhjapoolse *e* vaste *o* ees: keskalgsoome (**lepäj-* →) *lepo > hilisalgsoome *lepo > eesti *lõbu*, soome *lepo*. Hilisemates tuletistes, mis on moodustatud pärast *e* ja ϵ lahknemist, on *e* säilinud ka tuletussufiksi ees: hilisalgsoome (**lentä-* →) *lento > eesti *lend*, soome *lento*. (Häkkinen 2019; Pystynen 2019; Juntila 2019)

Seni seletamata *o-* on hilisalgsoome tuletises (*enä 'suur' →) *enoi > eesti *onu*, vadja *ono*, lõunaeesti *uno* ~ soome *eno*, isuri *enoi* 'ema vend', nagu ka tuletisest (**ehi-* →) *ehto > eesti *ohtu*, vadja *ohto* (→ isuri *ohto*) ~ soome ja karjala *ehto*. Mõlemas sõnas on sekundaarne tuletissufiks, mis takistab neid väga vanuks pidamast. Hilisalgsoome **-oi* on irdunud *a*-tüveliste sõnade *j*-tuletistest pärast järgsilpide muutust *aj > *oi, kuid *enä on *ä*-tüveline; hilisalgsoome **-o* on irdunud *a*-tüveliste sõnade *w*-tuletistest pärast järgsilpide muutust *aw > *o, kuid **ehi-* ei saa pärineda *a*-tüvelisest verbist. Seega paistab tõenäone, et vokaalikombinatsioon *e-o, mida näeb tuletises *lento, ei ole läänemeresoome keeltes Soome lahest lõuna pool püsinud sõna algul, vaid teise silbi *o* on assimileerinud ka esilbi *e: *e-o > *o-o.

Tähelepanuväärne on eesti *ohtu* vadja vaste *ohtago* 'ohtu' variant *ohtogo* (ehk ka Jöelähtme *ohtu*, kuigi Mari Must (1987: 116) seletab δ esinemise kõikumist eesti ühiskeele mõjuga). See on tuletatud mujal ilmselt tundmatu *ko-sufiksiga (< **-kA-w?*) sõnast *ektä > soome *ehtä* 'ohtune kogunemine', karjala *ehtä*, lüüdi *eht(e)*, vepsa *eht* 'ohtu', juba enne ϵ teket ehk keskalgsoome keeles.² Ka tuletise soome vastel on häälikulised variandid: üldine on *ehtoo* 'ohtu', kuid läänepõhja murretes esineb *ehtava*, *ehtavo* 'ohtusöömaaeg'. Näibki, et keskalgsoome vormist *ektä-ko tuleb hilisalgsoome keelde rekonstrueerida ootuspärasele vormile *ektago lisaks **-o*-line variant, millest pärinevad nii soome *ehtoo* kui ka vadja *ohtogo*.

Eesti *ohtu* ja vadja *ohtago* ning lõunaeesti *ödak* ja liivi *y' dyg'* 'ohtu', lääs' tõestavad, et tuletis *ektago on esilbi ϵ tekkest vanem. Seletamaks eesti *ohtu* ja vadja *ohtogo* võiks pakkuda selle kõrvale uuema tuletise *ektä → *ektogo. Lihtsam on siiski rekonstrueerida juba tuletisele *ektäko vokaal-assimilatsiooniga variandi *ektoko, millest hilis-

² Artikli retsensent Sven-Erik Soosaar pakub alternatiivset seletust, mis võib osutada tuletis-etümoloogiast paremaks: nii nagu eesti *praegu* ja isuri *paraikoi* võib *ohtu* olla algne liitsõna, mille järgosaks on *aeg*-sõna varasem käändevorm või tuletis (deminutiivne **ektä-ajkoj?*).

algsoome keeles sai *ektogo. Seda tõlgendust toetab kindel muutus *e-o > o-o* eesti sõnas *hobu(ne)*, vadja *opo(nō)* ja lõunaeesti *hopõn*, millele põhjapoolsete *e*-vormide soome, karjala *hepo*, isuri *hepoin*, lüüdi ja vepsa *hebo* kõrval on vadja variant *ōpo(nō)* ning liivi *y'bbi*. Nende hilisalgsoome vormist *hepoinen pärinevate vastete puhul tuleb assimilatsioonil tõlgendada areaalse, üle murdepiiride levinud innovatsioonina: esiteks lõunaeesti keelt ei peeta põhjaeesti ja vadja keelega ühe alusmurde järglaseks, teiseks ulatub variatsioon ka vadja keelde.

Teine võimalik *h*-alguline *o*-assimilatsiooni läbinud algsoome sõna võib peituda kahe seni etümoloogiata jäänud sõna taga: eesti *orm* (Tormas *ōrm*) 'aas või tärge pastla või viisu servas paelte läbitõmbamiseks; risti üle jala käiv pastla-, viisupael' (ainult Jüris *u*-tüveline) ja lõunaeesti (*h*)*orm* 'kuiv oksaraag; narmasjuur' (Nõos ja Rõngus *u*-tüveline). Nendel tähendustel on nimelt kokkupuutekohti soome sõnaga *hermo* 'närv; soon; ramm, tarm; jõuetu; ree põhja alune kodarapaari ühendav (pajust (SMS) / noorest kuusest (SKES) valmistatud) side' ja karjala sõnaga *hermo* 'närv; jõud'. Pingutatud ormad hoiavad viisku koos samamoodi kui põhjaalune side ree kodaraid. Lõunaeesti sõna tähenduses on oluline komponent 'peenus, õhedus': *sara-puul ka nyy peenikse ossa oma nigu ormu jälle* (Nõo); *ormu om peenikse [---] lähvä palama ruttu* (Rõngu). Sõna viitab peenikesele, kuid puu jaoks elutähtsale organile, mida saab võrrelda soonte ja närvidega: *puu juurõl omma horma? manh, nuidõ läbi imess puu maa sisest 'toitu* (Hargla). Ebakindlaks teeb kõrvutuse põhjaeesti sõna puhul pea üldine *a*-tüvelisus. Ka lõunaeesti sõnal on nii *a*- kui ka *e*-tüvelised variantid, neid aga seletab ehk homonüümse *horm* : *-a ~ -i* 'uim; lõpus; kest, tupp (käbil, pähkliil)' mõju; samas puudub ka sellel sõnal etümoloogia.

Teistpidi, VTSS-s ei leidu ainsatki vadja *ō*- või *hō*-algulist sõna, mille teises silbis oleks algsoome *o-st pärinev **-o*; vastavad *e*- ja *he*-algulised sõnad jälle loetakse soome või isuri laenude hulka. Põhjaeesti ja lõunaeesti keeltes seevastu tuleb küll ette *hōlp* ~ soome *helppo*, karjala, isuri, Kukkosi *helppo* 'hõlbus, lihtne', kuid lõunapoolne substantiiv (? < *helppu) võib esindada siiski teist tuletist kui põhjapoolne adjektiiv.

Lihtsaim oleks seletada vormide *onoi, *ohto, *ohtago (< *ehtago < *ektago), *hopoinen ja *hormo esisilbi vokaali ühe areaalse, ilmselt põhjaeesti alusmurde alt levinud innovatsiooniga **e-o > *o-o/#,h_*. Kui aga tuletussufiksile kronoloogia ei luba rekonstrueerida vorme *enoi ja *ehto, võib järeldada, et muutus oligi **E-o > *o-o/#,h_*, ehk mõjutas ka *e-d.

Eesti *oher* < *ohtera tuleb sõnaalgulise *o*- tõttu arvata hilisemaks edasituletiseks varasemast sõnast *ohto 'küllus'. Tuletatud on *ohtera siiski enne, kui skandinaavia-pärane *ohto 'hirm' põhjaeesti alusmurdest oma homonüümi (vähemalt) 'külluse' tähenduses välja tõrjus. Lõunaeesti murretes tuntakse sõna *oher* ainult Rõugest, mida võib seletada põhjaeesti kirjakeele mõjuga. Sõna '*ohtu* idaeestilik murdelevik seevastu ulatub üle Nõo kuni Otepääni, mis paistab olevat murretevahelise kontakti tulemus. Vältimatult ei pea kumbagi sõna lõunaeesti alusmurdesse rekonstrueerima.

Tagasi ohtude juurde

Igal juhul on küllalt paralleele tõestamaks, et nii vadja *ohto* kui ka eesti *'ohtu* on soome ja karjala sõna *ehto* vasted. 'Küllus' ei pruugi olla (ainus) algupärane tähendus, vaid selle kõrval on ehk algusest saati olnud 'valik', millest on soome murretes ja vanas kirjakeeles tavalise tähenduse 'alternatiiv' kaudu võinud hõlpsasti tekkida eesti *'ohtu* 'taoline, moodi'. 'Valiku' taga võib omakorda olla tähendus 'hästi, ilusti valmistatud, valmis ehitud'.

See teadmine aga viib tagasi Mägiste oletuse juurde, et eesti *oht* on seotud vadja ja isuri sõnaga *ohto*. On ju sõna *oht¹* esimeses tähenduses 'ebaõnne, õnnetuse vms võimalus ja tõenäosus' keskne komponent potentsiaalsus, just nagu soome *ehto* sõna tähendustes 'valik, alternatiiv' ja 'tingimus, nõudmine, eeldus'. 'Valiku' tähendusest saab edasi areneda ka 'abinõu, vahend', mis jõuab juba lähedale sõna *oht²* tähendusele 'arstim, rohi; ohutis', eriti kui arvestada sõna eesti kirjakeeles vanimate tähendustega 'paranemine' ja 'abi'. Aga kui vaadelda neid koos tegusõnaga *ohutama¹* 'nõiduse või rahvatarkusega haigust ravima vm paha peletama', siis vähemalt sama tugev tähenduskomponent on ikkagi 'hirm' või 'hirmutav, ähvardav asi', ilma milleta on raske seletada eesti ja lõunaeesti sõnade tähenduste erinevust ülejäänud läänemeresoome vastetega võrreldes.

Peabki arvestama võimalusega, et *oht* on osaliselt laen, osaliselt pärand sõna ja tuletis. Lähtudes kahe homonüümse sõna, **ohto* 'valik, alternatiiv' > 'võimalus, abinõu' ja **ohto* 'hirm', segunemisest põhjääesti alusmurdes, jõuab seletuseni, et **ohto* 'hirm' on hakanud tähendama 'hirmsa asja võimalus' ehk *ohu¹* esimest tähendust, **ohto* 'võimalus, abinõu' jälle 'hirmutamise abinõud' ja 'abi hirmsa asja vastu' ehk *ohu²*. Nii ei olekski vaja seletada viimast tekkinuks tagasituletisena tegusõnast *ohutama¹*. Sellel taustal saabki lõpuks osaliselt rehabiliteerida Mägiste oletuse 'külluse' muutumisest 'hädakülluse' kaudu 'hädaks': **ohto* 'hirm' mõju all on võinud kõigepealt tekkida liitsõna **hätäohto* 'hädaküllus' ja pärast seda **ohto* 'küllus' üldse käibelt kaduda, nii et jõuab *ohu¹* teise tähenduseni 'häda, vaev, mure'.

Lõpuks

Oht oppass, näl'g 'näütäss (Põlva). Sõnade *oht*, *'ohtu* ja *oher* uurimine toob välja esiteks, et eesti põhisõnavarast võib veel leida seni tundmatuid vanagermaani laene, ning teiseks, et laened on mõjutanud pärand sõnavara tähendusi ja kasutuskontekste ning samuti on pärand sõnad mõju avaldanud laensõnade semantikale. Kolmandaks, mis veel üllatavam, ei ole isegi eesti ja soome sõnavasted kõik tuntud, ning neljandaks, ka läänemeresoome sõnade vahel saab osutada seni avastamata häälikusuhetele.

VEEBIVARAD

- EMS** = Eesti murrete sõnaraamat. <https://www.eki.ee/dict/ems>
- EVE** = Santeri Junttila, Sampsa Holopainen, Petri Kallio, Juha Kuokkala, Juho Pystynen (toim), Suomen vanhimman sanaston etymologinen verkkosanakirja. Kielipankki. <https://sanat.csc.fi/wiki/EVE>
- SMS** = Suomen murteiden sanakirja. <http://kaino.kotus.fi/sms>
- VAKK** = Eesti vana kirjakeele korpus. <https://vakk.ut.ee>
- VKS** = Vanhan kirjasuomen sanakirja. (Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 38.) <https://kaino.kotus.fi/vks>
- VMS** = Väike murdesõnastik. Toim Valdek Pall. <https://www.eki.ee/dict/vms>
- VTŠS** = Vadja keele sõnaraamat. Toim Silja Grünberg. <https://www.eki.ee/dict/vadja>
- ÕS 2018** = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2018. Peatoim Maire Raadik. <https://www.eki.ee/dict/qs2018>

KIRJANDUS

- Aikio, Ante 2023.** Etymologiadata talk: Toiveet. – Kielipankki 5. III. https://sanat.csc.fi/wiki/Etymologiadata_talk:Toiveet
- Bjorvand, Harald; Lindeman, Fredrik Otto 2018.** Våre arveord. Etymologisk ordbok. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B, Skrifter 105.) Oslo: Novus forlag.
- EES** = Iris Metsmägi (peatoim), Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar (toim.), Eesti etimoloogia-sõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012. <https://www.eki.ee/dict/ety>
- Häkkinen, Jaakko 2019.** Kantasuomen keskivokaalit: paluu. – Petri Kallio rocks. Liber semisaecularis 7.2.2019. Toim S. Junttila, Juha Kuokkala. Helsinki: Kallion Etymologiseura, lk 24–40.
- Iversen, Ragnvald 1946.** Norrøn grammatikk. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Junttila, Santeri 2019.** Kommentti: Kantasuomen keskivokaalit ja jälkitavun *U*. – Petri Kallio rocks. Liber semisaecularis 7.2.2019. Toim Santeri Junttila, Juha Kuokkala. Helsinki: Kallion etymologiseura, lk 48–53.
- Kallio, Petri 2016.** Lainaetymologioita neljältä vuosikymmeneltä – Jorma Koivulehto †. – Verba vagantur. (Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 274.) Toim Sampsa Holopainen, P. Kallio, Janne Saarikivi. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura, lk 456–463.
- Kettunen, Lauri 1959.** Ehtä-vartaloisten sanojen johdannaisista. – Kalevalaseuran vuosikirja, nr 39, lk 215–222.
- KKS** = Pertti Virtaranta, Raija Koponen (toim) 1968–2005. Karjalan kielen sanakirja. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kluge, Friedrich 2011.** Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 25. tr. Berlin–New York: de Gruyter.
- Kroonen, Guus 2013.** Etymological Dictionary of Proto-Germanic. (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 11.) Leiden–Boston: Brill.
- Kuokkala, Juha 2018.** Finnic-Saamic labial vowels in non-initial syllables: An etymological evaluation. – Περί ὀρθότητος ἐτύμων. Uusiutuva uralilainen etymologia. (Uralica Helsin-

- giensia 11.) Toim Sampsa Holopainen, Janne Saarikivi. Helsinki: [Suomalais-Ugrilainen Seura], lk 11–74.
- Luxner, Bernhard 2017.** Althochdeutsche Adjektivbildungen auf *-ah(i)/-oh(i)*: Eine erste Zwischenbilanz. – Jahrbuch für Germanistische Sprachgeschichte, kd 8, nr 1, lk 164–183.
- LägLoS** = Andries Dirk Kylstra, Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, Osmo Nikkilä, Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. Kd I–III. Amsterdam: Rodopi, 1991–2012.
- Lönnrot, Elias 1874.** Suomalais-ruotsalainen sanakirja. Kd 1. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Must, Mari 1987.** Kirderannikumurre. Häälikuline ja grammatiline ülevaade. Tallinn: Valgus.
- Mägiste, Julius 1929.** Etümoloogilisi märkmeid. – Eesti Keel, nr 1–2, lk 8–14.
- Nikkilä, Osmo 1988.** Zur Herkunft einiger ostseefinnischer Nomina auf *-rA*. – Ural-Altäische Jahrbücher. Neue Folge, nr 8, lk 14–17.
- Orel, Vladimir 2003.** A Handbook of Germanic Etymology. Leiden–Boston: Brill.
- Piibel 1997** = Piibel. Vana ja Uus Testament. Tallinn: Eesti Piibliselts.
- Pystynen, Juho 2019.** Kommentti: Kantasuomen keskivokaalit. Vahvempia ja heikompia tuloksia. – Petri Kallio rocks. Liber semisaecularis 7.2.2019. Toim Santeri Junntila, Juha Kuokkala. Helsinki: Kallion etymologiseura, lk 41–47.
- Saarikivi, Janne 2018.** Finnic and other Western Uralic borrowings in Permian. – Περί ὀρθότητος ἐτύμων. Uusiutuva uralilainen etymologia. (Uralica Helsingiensia 11.) Toim Sampsa Holopainen, J. Saarikivi. Helsinki: [Suomalais-Ugrilainen Seura], lk 269–355.
- Schiller, Karl; Lübben, August 1875–1881.** Mittelniederdeutsches Wörterbuch. Kd I–V. Bremen: Kühtmann.
- Setälä, Emil Nestor 1890–1891.** Yhteissuomalainen äännehistoria. Kd I–II. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- SKES** = Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Suomen kielen etymologinen sanakirja. Kd I–VI. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1955–1978.
- SSA** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Kd I–III. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556; Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1992–2000.
- Streitberg, Wilhelm 1896.** Urgermanische Grammatik. Einführung in das vergleichende Studium der altgermanischen Dialekte. Heidelberg: Carl Winter.
- Vries, Jan de 1977.** Altnordisches etymologisches Wörterbuch. 2. tr. Leiden: Brill.

Santeri Junntila (snd 1974), PhD, Eesti Keele Instituudi vanemleksikograaf (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), Santeri.Junntila@eki.ee

The origin of Estonian *oht* and *ohter*

Keywords: etymology, origin of Finnic phonetics, Germanic borrowings, Scandinavian borrowings, derivatives

The dictionary of Estonian dialects (EMS) lists *oht* as three lexical items: *oht*¹ (= South Estonian *oht*) ‘1 peril, danger, menace; jeopardy, risk, hazard; 2 distress’; *oht*² ‘(herbal) medicine, drug, antidote’; and the partitive-only *ohtu* ‘-like, -ish, resembling, as good as’. Mägiste (1929) has connected *oht*¹ to Votic and Ingrian *ohto* ‘enough’ and further with Estonian *oher* (in literary language *ohter*) ‘abundant, plentiful; liberal, bountiful; rich; opulent; profuse’, explaining the meaning ‘distress’ as derived from ‘abundance of distress’.

I equate the Estonian, Votic and Ingrian words with the Finnish and Karelian *ehto* ‘condition; alternative, choice, possibility; sufficient, abundant’, derived from the Proto-Finnic verb **ehiti-*, meaning ‘have time, arrive in time, forestall; get ready, finish; turn green, ripen; decorate; wear’ in different Finnic dialects. Estonian *ohtu* has developed from ‘alternative of’, perhaps under the influence of Middle Low Saxon *achte* ‘like, in -ish way’; the derivative *oher* has arisen from the ‘abundant’ semantics.

The Finnic equation is made possible by positing the change **e- > *o-* before a second syllable *o* in Votic, Estonian and South Estonian. The same change has occurred in Estonian *onu* ‘uncle’, cf. Finnish *eno* ‘maternal uncle’, and in two words with initial *h-*: Estonian *hobu* ‘horse’, cf. Finnish *hepo* id., and Estonian *orm* ‘string or loop of a birch-bark shoe’, cf. Finnish *hermo* ‘nerve’.

In addition, I propose a borrowing from Old Norse *ótti* < Proto-Scandinavian **ohtō* ‘fear’. Mingled with the inherited **ohto* (< **ehto*) ‘choice, possibility’, the loanword has acquired the meaning ‘possibility of sth. fearful, i.e. danger, menace, risk’, making in turn the inherited **ohto* – meaning ‘choice or help against evil’ – still visible in Old Literary Estonian *oht*, and further ‘(herbal) medicine, drug, antidote’. Another possibility is to explain *oht*² through the verb *ohutama*¹ ‘heal, attack evil forces with witchcraft’ derived from the borrowed **ohto* ‘fear’ (the homonymous *ohutama*² ‘pester’ is derived from *oht*¹).

Santeri Junttila (b. 1974), PhD, Institute of the Estonian Language, Senior Lexicographer (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), Santeri.Junttila@eki.ee